

УДК 94(540)«1939/1940»:329.73

Індійський національно-визвольний рух на першому етапі Другої світової війни (1939–1940 рр.)

Чувпило О. О.

У статті аналізується становище у визвольному русі народів Індійського субконтиненту в перші роки Другої світової війни, розглядається політичний курс Індійського національного конгресу (ІНК), який очолював боротьбу індійців проти англійського колоніального панування, показується участь у народних виступах інших індійських партій та організацій, їхнє ставлення до політики Конгресу, до війни та до участі Індії в ній, висвітлюється ідейно-політична боротьба між окремими партіями та організаціями і всередині кожної з них.

Ключові слова: Індія, національно-визвольний рух, Друга світова війна, Індійський національний конгрес, Мусульманська ліга.

Національно-визвольний рух народів Індії проти англійського колоніального панування у міжвоєнні роки висвітлений нами достатньо повно і всебічно [детально див.: 4, с. 16-429, 436-457, 465-587, 605-647, 654-689, 699-733]. Однак антибританська боротьба індійців у перші роки Другої світової війни ще залишається недостатньо вивченою [див.: 1, с. 97-118] і потребує детального розгляду. Її стислий аналіз і є метою нашої статті.

Приступаючи до розгляду поставленого питання, слід зазначити, що напередодні Другої світової війни визвольні змагання найбільшої колонії світу очолював Індійський національний конгрес (ІНК), що виник у 1885 р., і являв собою у 20–30-ті роки ХХ ст. не політичну партію в звичайному розумінні цього слова, а широкий національний фронт усіх патріотичних сил, включаючи навіть комуністів, які тимчасово об'єдналися навколо величній

ідеї визволення батьківщини в гандистській ненасильницькій інтерпретації. Тому в Конгресі весь час відбувалася гостра ідейно-політична боротьба між різними течіями й угрупованнями, які відстоювали своє розуміння суті, цілей і завдань антиколоніального руху [детально див.: 3, с. 31-85; 4, с. 16-322; 10, с. 37-353; 17, с. 223-281; 20, с. 222-327; 34, с. 35-60]. Найбільшими й найвпливовішими з них були ліворадикальні угруповання, а саме: Конгрес-соціалістична партія (КСП), Комуністична партія Індії (КПІ), яка напередодні війни входила до складу КСП і, відповідно, в ІНК і називала себе Національним фронтом, «Форвард блок», очолюваний легендарним конгресистським лідером С. Ч. Босом, Ліга радикальних конгресистів (ЛРК) на чолі з колишнім відомим діячем Комінтерну М. Н. Роем (Н. Бхаттачарією), котра з грудня 1939 р. стала називатися Радикально-демократичною партією (РДП), проконгресистські робітничі (Маздур сабха) та селянська (Кісан сабха) спілки. Крім цього, на правах подвійного партійного членства, досить поширеного в Індії у міжвоєнні роки, до ІНК входили й члени інших патріотичних партій та організацій країни [див.: 25, с. 187].

З травня 1939 р. в ІНК після тривалої внутрішньопартійної боротьби в черговий раз домінували помірковані й праві політики, очолювані Р. Прасадом, у більшості своїй ветерани визвольної боротьби, які віддавали перевагу виключно конституційним формам досягнення незалежності. Ліве крило (КСП, КПІ, «Форвард блок», ЛРК і Кісан сабха) на чолі з Дж. Неру та С. Ч. Босом, яке у 1936–1939 рр. користувалося досить значним впливом серед конгресистів та індійської громадськості, так і не змогло реанімувати масовий народний рух і влітку 1939 р. зазнало поразки й було повністю усунене від влади в конгресистській організації. Крім Національного конгресу, в народно-визвольній боротьбі на загальноіндійському рівні також брали участь Мусульманська ліга М. А. Джинни, яка була другою за величиною та значенням після ІНК організацією і першою загальноіндійською мусульманською партією (її ліве крило було дуже схожим на праве крило Конгресу), Мусульманська ліга М. Шафі, Всеіндійська мусульманська конференція, Мусульманська націоналістична партія, релігійно-общинна індуїстська партія Хінду Махасабха, робітничі й селянські рухи та організації, Ліберальна федерація, Сикхська ліга та національно-революційні організації. Свій внесок у справу завоювання незалежності зробили й численні

провінційні партії та організації, а також різні патріотичні рухи в 562 індійських князівствах [детально див.: 2, с. 11-129; 4, с. 329-335, 378-381, 402-412, 497-506, 605-613, 636-645, 654-663, 673-682, 699-733; 8, с. 1-316; 10, с. 383-386, 395-418; 12; 15, с. 156-177; 25, с. 181-222; 26, с. 292-317; 29, с. 15-178; 34, с. 61-129; 37, с. 77-108; 42, с. 9-68].

Із початком Другої світової війни, в яку тодішня Індія з населенням у 350 млн. чол. була втягнута 3 вересня 1939 р. простим оголошенням глави колоніальної адміністрації віце-короля лорда В. А. Лінлітгоу, всупереч волі її народів і переважної більшості політичних партій та організацій [детально див.: 5, с. 223-224; 6; 7, с. 215; 13, с. 340; 15, с. 73; 18; 22, с. 310-311; 27, с. 43-52; 31, с. 146; 41, 1939. 19. 09], ідейно-політична боротьба значно загострилася не лише в ІНК, а й на загальноіндійському рівні. Питання ставлення до війни та участі у ній викликали серйозні розбіжності між окремими партіями й лідерами, що входили до патріотичного табору, та всередині кожної його організації [детально див.: 9, с. 259-276; 10, с. 405-407; 17, с. 288-289; 21, с. 68-69; 29, с. 105; 31, с. 147-149; 41, 1939. 7, 11, 16. 12]. Ставлення конгресистів до війни визначив вищий виконавчий орган ІНК – Робочий комітет, який ще в серпні 1939 р. заявив, що індійці не підтримають Англію у війні, оскільки вона їх пригнічує [13, с. 338-339]. Намагаючись залучити громадськість колонії на свій бік, В. А. Лінлітгоу 11 вересня 1939 р. оголосив у Центральних законодавчих зборах (вони були не законодавчим, а швидше законодорадчим органом) декларацію англійського короля, в якій обіцялося скликати після війни конференцію індійських політичних партій, релігійних общин і правителів князівств для розробки нової конституції замість Закону (Акту) 1935 р., котрий фактично увічнював колоніальний статус Індії [5, с. 224; 15, с. 73]. Перед цим, 5 вересня 1939 р., віце-король запросив до своєї резиденції лідера визвольного руху М. К. Ганді і мав з ним тривалу розмову, під час якої В. А. Лінлітгоу всіляко намагався переконати «некоронованого короля Індії» підтримати Англію у війні. Це йому майже вдалося, оскільки після зустрічі М. К. Ганді заявив, що він симпатизує англійцям у їхній важкій боротьбі з нацистською Німеччиною, хоча при цьому підкреслив, що виступає не від імені Національного конгресу, а як приватна особа [24, с. 172]. Його підтримав інший видатний борець із колоніалізмом Дж. Неру, який заявив, що Індія має надати допомогу Англії без висунення їй будь-

яких умов [23, с. 597].

14 вересня 1939 р. Робочий комітет ІНК на своєму засіданні у Вардхі після тривалих дискусій вже ухвалив спеціальну резолюцію, розроблену Дж. Неру, про ставлення конгресистів до вступу Індії у Другу світову війну на боці Англії, відхиливши як пропозицію М. К. Ганді не висувати англійцям вимогу чітко сформулювати цілі війни, так і вимогу С. Ч. Боса негайно розпочати масову ненасильницьку кампанію громадянської непокорі, або сатьяграху, для завоювання незалежності. У ній засуджувалася гітлерівська Німеччина, яка розв'язала агресію проти Польщі, й висловлювалася підтримка провідної політичної партії Індії всім тим, хто постраждав від нацизму й боровся з ним. Симпатії індійців, – підкреслювалося в резолюції, – були на боці свободи й демократії, оскільки вони самі тривалий час вели боротьбу за незалежність і створення в Індії вільної демократичної держави. Однак Індія не зможе підтримувати Англію у війні, якщо вона негайно не надасть їй рівні права й твердо не пообіцяє звільнити її від колоніальної залежності відразу ж після закінчення війни. Оскільки уряди Англії та Франції неодноразово порушували свої зобов'язання боротися за свободу й демократію, то Робочий комітет наполягав, щоб англійський уряд чітко заявив про свої цілі в Другій світовій війні, та чи передбачали вони надання Індії незалежності й знищення імперіалізму. Щоб наглядно продемонструвати індійцям свої добрі наміри, англійці мали створити під час війни уряд Індії, який ніс би повну відповідальність перед обраними, а не призначеними віце-королем депутатами Центральних законодавчих зборів, і не ніс ніякої відповідальності перед англійським парламентом і урядом. За таких умов і в разі твердої обіцянки надати Індії незалежність після війни ІНК погоджувався допомагати Англії в її протиборстві з нацистською Німеччиною [33, с. 10-16; 35, с. 192-193]. Цю резолюцію на своєму засіданні 9-10 жовтня 1939 р. затвердив вищий законодавчий орган ІНК – Всеіндійський комітет Конгресу (ВІКК), який наголосив, що Індія має бути незалежною нацією і їй негайно треба надати відповідні права [23, с. 598].

Резолюцію Робочого комітету загалом підтримала громадськість Індії, але вона посилила ідейно-політичну боротьбу в лавах ІНК і серед інших партій та організацій країни. Велике невдоволення вона викликала в учасників масового антивоєнного руху, що поширювався по країні, які протестували проти участі Індії у війні

та вимагали негайного розгортання боротьби проти англійських колонізаторів і створення національного індійського уряду. Активну участь у ньому брали робітники, селяни, студенти та інші прошарки населення, а на чолі антивоєнних демонстрацій виступали члени «Форвард блоку», конгрес-соціалісти й комуністи [детально див.: 13, с. 343; 23, с. 597-598]. За безумовну підтримку Англії у війні висловився лише М. Н. Рой та очолювана ним ЛРК [детально див.: 38, с. 508-511]. Що ж до неконгресистських партій та організацій, то Робочий комітет найбільшої з них – Мусульманської ліги М. А. Джинни на своєму засіданні 17-18 вересня 1939 р. не підтримав фактичну відмову ІНК негайно допомагати Англії у війні без всяких умов та його вимогу надати Індії незалежність після війни, а натомість ухвалив рішення повністю підтримати метрополію у війні, якщо вона визнає право Ліги виступати від імені всіх індійських мусульман (вони становили майже чверть населення найбільшої англійської колонії), ігноруючи позицію інших мусульманських партій та організацій, особливо близьких до Конгресу, а також підтвердить рівність статусів Ліги й ІНК [40, т. 2, с. 488-490]. Англійці без особливих роздумів погодилися з цими вимогами та ще й пообіцяли не включати до майбутнього проекту індійської конституції принципу федеративного державного устрою та будь-яких інших її положень без погодження й схвалення Мусульманської ліги. На боці англійців виступила також Хінду Махасабха, яка була антиподом Мусульманської ліги, Ліберальна федерація та кілька дрібних провінційних партій [23, с. 596; 24, с. 173; 33, с. 8-10].

Отримавши їхню підтримку, В. А. Лінлітгоу від імені англійського уряду 17 жовтня 1939 р. виступив із заявою, в якій підтверджувалася обіцянка скликати після війни конференцію представників політичних партій, релігійних общин і князів для розробки нової конституції Індії. Всупереч вимогам Конгресу, під час війни передбачалося лише розширити Виконавчу раду при віце-королеві за рахунок нових радників-індійців, а також створити при Виконавчій раді дорадчий комітет із представників різних політичних партій та князів [40, т. 2, с. 490-493]. Обговоривши її 22-23 жовтня 1939 р., Робочий комітет ІНК заявив, що конгресисти вимагають створення відповідального перед центральною легіслатурою уряду, а також розробки індійської конституції не спеціальною комісією із представників політичних партій і

релігійних общин країни, а Установчими зборами, обраними всіма дорослими індійцями. У разі відмови задовольнити ці вимоги керівництво ІНК погрожувало розпочати сатяграху для завоювання політичної незалежності. Щоб продемонструвати колоніальній владі серйозність своїх намірів, ІНК оголосив початком сатяграхи відставку конгресистських урядів восьми провінцій, сформованих унаслідок перемоги Конгресу на провінційних виборах 1937 р. У період із 27 жовтня по 15 листопада 1939 р. усі вони подали у відставку. Генерал-губернатори цих провінцій досить швидко сформували уряди із призначених ними чиновників, куди ввійшли й представники Мусульманської ліги М. А. Джинни, а в Ассамі, Північно-Західній Прикордонній провінції та в Сінді вони навіть очолили місцеві уряди [детально див.: 22, с. 311-312; 23, с. 599-600; 24, с. 173; 31, с. 156-157; 35, с. 195; 38, с. 486; 39, с. 142-145]. Ці дії керівництва Ліги, особливо після невдалих переговорів між віце-королем, керівництвом ІНК і М. А. Джинною [про них детально див.: 23, с. 570-571; 33, с. 36-40; 39, с. 145-147; 40, т. 2, с. 493-498], та засудження М. А. Джинною вимоги конгресистів скликати Установчі збори [див.: 19, с. 585-588], викликали обурення й протести серед рядових її членів, а також осуд із боку т. зв. мусульман-націоналістів і мусульман-конгресистів.

З критикою позиції Ліги й на підтримку Конгресу виступила більшість політичних партій та організацій Індії, а також громадськість країни. З керівництвом ІНК солідаризувалися майже всі лідери лівих угруповань конгресистів, крім М. Н. Роя, які до цього завжди відстоювали свої особливі позиції у визвольному русі. Вони лише вимагали активізації боротьби з колоніальною владою. Зокрема, керівництво КПІ висловилося проти участі індійців у світовій війні на боці Англії та за використання складної для метрополії ситуації, викликані війною, для завоювання незалежності Індії [38, с. 496-497]. Проте Ліга М. А. Джинни, намагаючись залучити на свій бік широкі верстви мусульман, а також інші мусульманські партії та організації, провела 22 грудня 1939 р. «День звільнення індійських мусульман з-під ярма Конгресу» в тих провінціях, де вони становили меншість населення [детально див.: 40, т. 1, с. 416-420]. Це викликало протести й невдоволення політикою М. А. Джинни у самій Лізі, в якій значно посилилася боротьба лівих сил проти правого керівництва з вимогою взяти активну участь в антивоєнному русі разом із

патріотичним табором і втілити в життя мету партії, ухвалену в 1937 р., про досягнення повної незалежності Індії. Тоді праві лідери Ліги, відчуваючи підтримку колоніальної влади, зацікавленої в загостренні індусько-мусульманських відносин, виступили з ідеєю надання Індії незалежності, але шляхом поділу її на індуську та мусульманську частини, створивши на частині території колишньої англійської колонії мусульманську державу Пакистан, згідно з планом Р. А. Чоудхрі, розробленим ним на початку 30-х років ХХ ст. Зазначимо, що й до плану Р. А. Чоудхрі висувалися також інші плани поділу Британської Індії за релігійною ознакою, зокрема плани У. С. Бланга, Х. Мохані, М. Ікбала та Л. Л. Рая, але на початку Другої світової війни вони з'явилися у великій кількості [детально див.: 23, с. 572-575, 845; 25, с. 196-212].

Конгресисти, в більшості своїй члени «Форвард блоку», підтримані іншими патріотичними партіями та організаціями країни, навпаки, очолили масовий народний рух протесту проти участі індійців у Другій світовій війні, який на початку 1940 р. набув такого розмаху, що всерйоз почав непокоїти британську адміністрацію в Індії та англійський уряд, змусивши їх піти на деякі поступки силам національного визволення. Виступаючи 10 січня 1940 р. у Бомбеї, під час офіційного сніданку в Східному клубі, В. А. Лінлітгоу від імені англійського уряду заявив, що після закінчення війни Англія в стислі терміни надасть Індії права домініону, але за умови, якщо в ньому будуть гарантовані законні права й вимоги релігійних общин і правителів усіх князівств. При цьому віцекороль наголосив, що питання оборони молоді індійської держави ще протягом 30-ти років після надання їй самоврядування будуть знаходитися під контролем Англії [33, с. 44]. Ця заява відразу ж розділила керівництво ІНК і рядових членів партії на прихильників і супротивників досягнення компромісу з англійським урядом. Так, М. К. Ганді висловився за укладання угоди з англійцями, але на умовах вигідних і почесних для обох сторін. Натомість президент (глава) ІНК Р. Прасад наголосив, що метою ІНК залишається незалежність. Ліві угруповання, які в той час значно зміцнили свої позиції в лавах партії, особливо КСП і КПІ, категорично виступили проти укладання будь-яких угод і співробітництва з колонізаторами до тих пір, доки не буде створений національний індійський уряд [детально див.: 31, с. 157-158; 33, с. 44-45; 38, с. 486-487].

Оскільки колоніальна адміністрація відмовила їм у цьому,

то Робочий комітет, зібравшись у Вардхі 18 січня 1940 р., після тривалих дискусій ухвалив рішення продовжувати антивоєнну боротьбу, ознаменувавши День незалежності 26 січня 1940 р. (його конгресисти щорічно урочисто святкували, починаючи з 26 січня 1930 р.) масовими народними виступами, мітингами й демонстраціями протесту проти участі Індії у Другій світовій війні [33, с. 45-46]. Рішення Робочого комітету підтримали майже всі угруповання в ІНК (виняток становила лише РДП М. Н. Роя), а комуністи виступили ще й зі своїм маніфестом, у якому закликали патріотів перетворити святкування Дня незалежності в боротьбу за встановлення в Індії народної демократичної республіки [38, с. 497-498]. В результаті у святкуванні взяли активну участь представники усіх національностей, що населяли Індію, релігій, каст і класів індійського суспільства, причому як міста, так і села. Незважаючи на заклики керівництва Мусульманської ліги бойкотувати «конгресистський» День незалежності, тисячі індійських мусульман в усіх куточках країни виступили разом із представниками інших релігійних общин проти участі Індії у війні та за надання їй політичної незалежності. Причому масові антивоєнні виступи, особливо у великих містах, не обмежувалися лише одним днем 26 січня, а тривали протягом усього 1940 р., поєднуючись із страйковою боротьбою індійських робітників у різних галузях промисловості, основною вимогою яких було підвищення заробітної плати, та селянськими заворушеннями в окремих провінціях (селяни вимагали зниження орендної плати й відстрочення виплати боргів лихварям). Керуючись законом «Про оборону Індії», який надавав поліції право розганяти масові мітинги й демонстрації, закривати газети й журнали та арештовувати патріотів без висунення їм обвинувачень, колоніальна влада проводила жорстокі репресії, намагаючись повністю придушити народний рух [детально див.: 7, с. 215; 38, с. 488-489].

Відмовившись брати участь у масовому антивоєнному русі, керівництво Мусульманської ліги М. А. Джинни зосередило всю свою увагу на питанні поділу Індії за релігійною ознакою. 3 лютого 1940 р. на засіданні Робочого комітету й Ради Ліги (вищого законодавчого органу партії) в Делі ухвалюється рішення розглянути питання про створення на Індостанському півострові національного осередку індійських мусульман на 27-й щорічній сесії (з'їзді) Ліги. Вона відбулася в Лахорі 23 березня 1940 р.,

отримавши назву історичної. На вищій партійній форум провідної мусульманської організації Індії прибула рекордна за всю її історію кількість делегатів із різних районів країни – близько 100 тис. чол. Найважливішим питанням порядку денного було обговорення та ухвалення резолюції, розробленої спеціальним комітетом, про виділення індійських територій, де в більшості проживало мусульманське населення, та утворення з них окремих держав. У вітальній промові до зібрання, яка тривала майже дві години, беззаперечний лідер Ліги М. А. Джинна наголосив, що індійські мусульмани, являючи собою окрему націю, а не релігійну меншину, мають повне право на свій національний осередок, свою територію і свою державу. Потім видний діяч Ліги, ветеран визвольного руху, який раніше виступав за єдність із конгресистами у боротьбі з англійськими колонізаторами, А. К. Фазлул Хак запропонував на розгляд сесії головну резолюцію. Вона наголошувала, що план створення Індійської федерації («Федеральна схема»), запропонований англійцями у Законі про управління Індією 1935 р., повністю суперечив тодішнім умовам країни і не міг бути прийнятий індійськими мусульманами. Тому надзвичайно важливе питання про майбутній державний устрій Індії мало вирішуватися лише шляхом проведення територіального перерозподілу її суміжних географічних областей таким чином, щоб райони з переважаючим мусульманським населенням, наприклад, у північно-західній і східних зонах країни, були згруповані у незалежні держави, в котрих їхні складові мали бути автономними й суверенними [детально див.: 23, с. 575-576; 24, с. 170-171; 30; 33, с. 53].

У резолюції, авторами якої були не тільки А. К. Фазлул Хак, а й С. Хаят-хан та А. Харун, не визначалися райони, які мали входити до складу майбутніх мусульманських держав, відповідно не було й плану поділу Індії, а також не згадувалося й слово «Пакистан», адже йшлося не про одну, а принаймні про дві незалежні держави (невдовзі це забулося й стали говорити лише про одну державу). Це свідомо робилося для того, щоб у майбутньому претендувати на інші райони традиційного мусульманського впливу. Лахорська резолюція, яку назвали пакистанською індійські газети та індуські релігійно-общинні лідери, ніяк не визначала й долю значної кількості індійських князівств, де переважало мусульманське населення, обмежившись лише територією т. зв. Британської Індії (так вона називалася до прийняття Закону 1935 р.). Проте вона була ухвалена

сесією з величезним ентузіазмом, забезпечивши М. А. Джинні та керованій ним організації небачену до цього популярність, вплив і підтримку десятків мільйонів індійських мусульман, особливо в тих районах Індії, де переважало індуське населення. Вона ще більше зросла, коли невдовзі після Лахорської сесії керівництво Ліги заявило, що боротьба за створення Пакистану надалі стає головною метою партії. Це призвело до того, що мусульмани відразу ж тисячами стали вступати до Ліги, збільшивши її чисельність з 89 тисяч (1940 р.) до 2-х мільйонів (1944 р.) [детально див.: 2, с. 111; 20, с. 328-334]. Рішення Лахорської сесії піддав критиці М. К. Ганді та особливо індуська преса. На противагу їй видатний мусульманський діяч ІНК А. К. Азад [про нього детально див.: 14, с. 12-184] скликав у Делі в квітні 1940 р. Всеіндійську незалежну мусульманську конференцію, яка засудила ідею створення окремої мусульманської держави на території Індії та виступила проти того, щоб Ліга М. А. Джинни представляла усіх індійських мусульман. Але ця конференція не мала успіху [детально див.: 23, с. 575-577; 33, с. 54-55].

Конкурувати з Лігою тепер міг лише Конгрес, який продовжував протистояння з колоніальним режимом. Він теж провів свою сесію, але у селищі Рамгарх, що в провінції Біхар, причому одночасно з сесією Ліги в Лахорі. Намагаючись ширше залучити мусульман до визвольного руху, конгресисти президентом партії обрали А. К. Азада (його суперником був М. Н. Рой), який закликав до спільної боротьби індусів і мусульман за єдину неподільну незалежну Індію. Однак на сесії розгорнулася гостра ідейно-політична боротьба між усіма угрупованнями конгресистів із питання їхнього ставлення до війни. Висловлювалися різні точки зору: неухильно продовжувати антивоєнну боротьбу, щоб змусити англійців піти на поступки вимогам конгресистів про створення індійського національного уряду, активізувати її, негайно розпочавши сат'яграху для завоювання політичної незалежності, провести з колонізаторами переговори, уклавши з ними взаємовигідну угоду, вичікувати слушного моменту для того, щоб скористатися з можливих ускладнень метрополії у війні, допомагати колонізаторам, якщо вони дадуть обіцянку надати Індії незалежність або навіть статус домініону після війни, надати повну підтримку англійському уряду в його воєнних зусиллях без жодних умов (М. Н. Рой). КПІ виступила зі своєю програмою під назвою «Пролетарський шлях».

Ось основні її положення: безкомпромісна боротьба з англійцями шляхом організації загального політичного страйку в провідних галузях промисловості з одночасною відмовою сплачувати ренту й податки по всій країні. Однак її ніхто не підтримав. До того ж під час сесії КПІ була виключена зі складу КСП, після чого комуністи, втративши легальний статус (КПІ була заборонена, а Конгрес діяв вільно, і поки комуністи були в складі КСП та ІНК, їх не чіпали), у переважній більшості були заарештовані (їх утримували у в'язниці аж до 1942 р.) [23, с. 688; 38, с. 501-502].

Врешті-решт керівництво партії повело сесію за собою і переважною більшістю голосів (тільки 16 делегатів голосували проти) була ухвалена резолюція, яка майже повністю повторювала резолюцію Робочого комітету від 14 вересня 1939 р. про ставлення ІНК до війни. У ній наголошувалося, що якщо в Індії негайно не буде створений національний уряд, відповідальний перед Центральними законодавчими зборами, то ІНК, не зволікаючи, розпочне масову сатьяграху для завоювання незалежності. Її диктатором, як і в 1920–1922 рр. та в 1930–1934 рр., знову призначався М. К. Ганді, хоча він із 1934 р. не був навіть рядовим членом Конгресу. М. К. Ганді мав особисто визначити терміни проведення кампанії, а також форми й методи антиколоніальної боротьби. На знак протесту проти рішень сесії прихильники активізації боротьби з колонізаторами зі складу «Форвард блоку» та Кісан сабхи, очолювані С. Ч. Босом, одночасно з сесією ІНК провели 19 березня 1940 р. свою Всеіндійську антикомпромісну конференцію, яка піддала керівництво Конгресу й М. К. Ганді гострій критиці за нерішучість, та ухвалила рішення негайно розпочати боротьбу за незалежність, провівши т. зв. національний тиждень із 6 по 13 квітня 1940 р. Однак інші ліворадикальні угруповання в ІНК і поза ним, включаючи комуністів, боячись розколу конгресистської організації, С. Ч. Боса не підтримали [детально див.: 14, с. 185-187; 17, с. 278, 286-289; 22, с. 312; 23, с. 578, 600-601; 24, с. 176; 28, с. 78; 29, с. 106-107, 297-302; 33, с. 49-53; 35, с. 198; 38, с. 487, 494-508, 511]. Народні виступи на чолі з учасниками конференції досить швидко були придушені, а С. Ч. Боса та його соратників 2 липня 1940 р. заарештувала поліція. Через 5 місяців, 5 грудня 1940 р., лідера «Форвард блоку» звільнили. 17 січня 1941 р. (за іншими даними, 26 січня) він залишив Індію, щоб розпочати збройну боротьбу за національне визволення за допомогою воєнних противників Англії [детально див.: 11, с. 149-

155; 22, с. 316-317; 23, с. 601; 29, с. 108-109, 145-164, 179-195, 237, 297-302; 33, с. 59; 36; 38, с. 494-495].

Лахорська резолюція Мусульманської ліги про утворення двох незалежних мусульманських держав на території Індії значно посилила ідейно-політичну боротьбу в індійському визвольному русі, фактично зводячи її до протиборства двох найбільших релігійних общин. Відтепер він розділювався на прихильників поділу Індії, серед яких були навіть провідні конгресисти, та його супротивників. Мусульманську лігу підтримували інші мусульманські партії та організації різних рівнів. Табір противників поділу Індії очолював ІНК, хоча він, будучи світською організацією, до 2 травня 1942 р. не зробив жодної офіційної заяви про своє ставлення до вимоги створення Пакистану. На його боці виступила Хінду Махасабха, яка, на противагу розв'язаній Лігою кампанії за утворення Пакистану, організувала рух за єдину неподільну Індію – «Акханд Бхарат». У ньому, крім членів Хінду Махасабхи, взяла участь невеличка частина конгресистів, налаштованих в індуському релігійно-общинному дусі, окремі члени Ліберальної федерації та кілька місцевих партій, переважно в тих провінціях Індії, де індуси становили меншість населення. Однак, на відміну від руху за утворення Пакистану, рух за єдину неподільну Індію так і не став по-справжньому масовим. Проти поділу Індії також виступили КПІ, Ліберальна федерація, Сикхська ліга, робітничі, селянські й молодіжні організації та значна кількість провінційних партій [детально див.: 2, с. 100-109; 16, с. 414-426; 25, с. 208, 215; 31, с. 163-165; 32, с. 215-247; 34, с. 35-129].

Що ж до англійського уряду, то він офіційно ніяк не виявляв свого ставлення до гасла утворення Пакистану, а неофіційно заперечував можливість поділу Індії, виходячи з власних інтересів, що дало привід керівництву ІНК, яке боялося зростання впливу Ліги й підтримки мусульманських сепаратистів англійцями, піти їм на поступки. Не можна не звернути увагу й на такий надзвичайно важливий чинник, як загроза вторгнення гітлерівської Німеччини на Південноазійський субконтинент у разі поразки Англії в Другій світовій війні, особливо після капітуляції Франції. Тому 17-21 червня 1940 р. на засіданні Робочого комітету ІНК у Вардхі вже обговорювалося питання про можливу підтримку конгресистами участі Індії у війні. Категорично проти цього виступив М. К. Ганді, посилаючись на ненасильницьку доктрину партії. З ним погодився

Р. Прасад. Незважаючи на це, була ухвалена резолюція, що Індія буде себе захищати, якщо на неї нападуть. Через два тижні, 3-7 липня 1940 р., Робочий комітет зібрався в Делі і після тривалих дискусій ухвалив нову, компромісну резолюцію про те, що ІНК буде співробітничати з Англією в її військових зусиллях за умови, якщо вона зробить лише формальну декларацію про надання Індії незалежності після війни і створення відповідального перед центральною легіслатурою національного уряду. 27-28 липня 1940 р. цю резолюцію затвердив ВІКК на засіданні в Пуні [детально див.: 5, с. 225-226; 7, с. 220; 21, с. 70-71; 23, с. 602-603; 24, с. 176-177; 31, с. 159, 161-162; 33, с. 55-63].

Заяви багатьох лідерів ІНК до та після засідань Робочого комітету й ВІККу теж показали їхнє бажання всляк підтримувати метрополію в її боротьбі з нацистським режимом. До них приєднався М. Н. Рой та його РДП. Категорично проти виступив лише «Форвард блок», згодом підтриманий конгрес-соціалістами. М. К. Ганді, в свою чергу, звернувся з відозвою до Гітлера та англійського уряду, закликавши їх припинити війну і вирішувати усі суперечки на основі ненасильства [див.: 21, с. 71-75; 23, с. 603-604; 31, с. 149-150, 160; 35, с. 199]. У відповідь англійський уряд 8 серпня 1940 р. виступив із т. зв. «Серпневою пропозицією», в якій фактично відмовився піти на поступки конгресистам. Він лише повторив свою обіцянку скликати після війни конференцію представників політичних партій, релігійних общин і князів для розробки нової конституції Індії замість Акту 1935 р. [детально див.: 13, с. 378-379; 15, с. 74; 22, с. 312-315; 23, с. 605-606; 31, с. 166]. Робочий комітет на своїх засіданнях у Вардхі (18 серпня) й Бомбеї (13 вересня) та ВІКК у Бомбеї (15-16 вересня) відхилили «Серпневу пропозицію» й відмовилися співробітничати з колоніальним урядом, повторивши свою вимогу надання Індії статусу вільної й незалежної нації [детально див.: 31, с. 167-168; 33, с. 65-70].

Намагаючись порозумітися з віце-королем, М. К. Ганді двічі (27 і 30 вересня 1940 р.) провів із ним переговори, але всі його зусилля виявилися марними [детально див.: 23, с. 606-607; 33, с. 71-75]. В. А. Лінлітгоу навіть не дозволив конгресистам друкувати пацифістські статті та відмовився скасувати, введені під час війни, суворі обмеження на свободу слова, заборонивши М. К. Ганді й конгресистам «закликати населення Індії утримуватися від допомоги Британії у війні» [23, с. 607]. Тоді М. К. Ганді 17 жовтня

1940 р. розпочав сатьяграху, але спочатку не масову, а індивідуальну (обмежену), сподіваючись зробити англійців поступливішими. Вона полягала в тому, що конгресист виходив на багатолюдну вулицю, якомога голосніше викрикував антивійськові гасла, привертаючи до себе увагу перехожих, а потім давав поліції змогу себе заарештувати за порушення закону «Про оборону Індії». Через місяць, 17 листопада 1940 р., М. К. Ганді замінив індивідуальну сатьяграху на т. зв. представницьку. Її учасники відбиралися ним особисто з числа провідних керівників загальноіндійського рівня, а в провінціях цим займалися місцеві комітети ІНК. До списків протестантів були включені члени Робочого комітету, ВІККу, депутати центральної та провінційних легіслатур, колишні міністри тощо. Тепер вони вже виступали не поодиночі, а групами в місцях масового скупчення людей, викрикуючи антивійськові гасла. Знову арешт і присуд суду – тюремне ув'язнення, як правило, на 12 місяців [детально див.: 5, с. 227-228; 7, с. 222; 13, с. 381; 15, с. 74; 23, с. 607-608; 24, с. 180; 31, с. 169; 33, с. 75-79]. Уже в перші дні близько 600 найвідоміших керівників ІНК було заарештовано, причому серед них такі діячі, як А. К. Азад і Ч. Раджагопалачарія. Раніше, 30 жовтня 1940 р., заарештували Дж. Неру, присудивши до 4-х років тюремного ув'язнення (його звільнили 4 грудня 1941 р.). Це змусило М. К. Ганді 17 грудня 1940 р. призупинити сатьяграху, щоб внести до неї суттєві корективи. 5 січня 1941 р. вона була поновлена, але з цього часу вже стала масовою. Як наслідок, близько 30 тис. найактивніших конгресистів опинилися за ґратами (є дані про 20 і 25 тис.), у тому числі майже все керівництво ІНК різних рівнів: 11 членів Робочого комітету, 176 членів ВІККу, 22 члени Центрального законодавчого зборів, 400 членів провінційних легіслатур, 29 колишніх прем'єр-міністрів і міністрів [детально див.: 23, с. 608; 31, с. 169; 33, с. 42, 82]. У результаті до грудня 1941 р., коли патріоти були звільнені, конгресистська організація фактично не діяла [детально див.: 23, с. 608-691; 24, с. 181-186; 33, с. 79-121]. КПІ, яка разом із іншими лівими угрупованнями визвольного руху вимагала справжньої боротьби за незалежність [див.: 13, с. 400], назвала гандистську сатьяграху «ненасильницьким самовбивством», «капітуляцією перед ворогом» і «трагедією» [див.: 38, с. 501].

Таким чином, на першому етапі Другої світової війни у визвольному русі народів Індостану проти англійського панування, очолюваному Індійським національним конгресом, розгорнулася

гостра ідейно-політична боротьба з питання ставлення індійців до війни, яка наклала свій відбиток на все те, що відбувалося надалі в Індії у 1941–1945 рр. Патріоти в 1939–1940 рр. визначилися зі своїми вимогами на час війни: підтримка Англії в її протиборстві з гітлерівською Німеччиною замість надання Індії незалежності після війни. Мусульманська ліга в ці роки теж остаточно визначила свій політичний ідеал на найближче майбутнє: поділ Індії за релігійною ознакою та утворення незалежної мусульманської держави – Пакистану. Інші учасники визвольного руху (за винятком комуністів) також обрали свій шлях на час війни: або підтримка Англії у війні, або протистояння з нею аж до участі в кампанії громадянської непокорності за ліквідацію колоніального режиму в Індії. Це найважливіший підсумок нашого дослідження. Тим, хто збирається вивчати історію індійського національно-визвольного руху, радимо докладно проаналізувати події 1941–1945 рр.

Примітки

1. *Ерекешева Л. Г.* Религия и политика в Южной Азии. Индийский Национальный Конгресс и индуко-мусульманская проблема в Британской Индии / Л. Г. Ерекешева. – Алматы, 2005. – 184 с.
2. *Пономарев Ю. А.* История Мусульманской лиги Пакистана / Ю. А. Пономарев. – М., 1982. – 303 с.
3. *Сінх Т. Р.* Кангрес ка сарал ітіхас (Стисла історія Конгресу) / Т. Р. Сінх. – Делі, 1949. – 259 с. (мовою гінді).
4. *Чувпило О. О.* Вибрані індологічні твори / О. О. Чувпило. – Харків, 2013. – 748 с.
5. *Aggarvala R. N.* National Movement and Constitutional Development of India / R. N. Aggarvala. – Delhi, 1956. – 512 p.
6. *Ahmad M.* Indian Response to the Second World War / M. Ahmad. – New Delhi, 1987. – 292 p.
7. *Bartarya S. C.* The Indian Nationalist Movement / S. C. Bartarya. – Allahabad, 1958. – 409 p.
8. *Bazaz P. N.* The History of Struggle for Freedom in Kashmir / P. N. Bazaz. – New Delhi, 1954. – 744 p.
9. *Bombwall K. R.* Indian Politics and Government (since 1885) / K. R. Bombwall. – Delhi, 1951. – 380 p.
10. *Bose S. C.* The Indian Struggle 1920–1942 / S. C. Bose. – Calcutta, 1964. – 476 p.
11. *Chatterji N. L.* India's Freedom Struggle / N. L. Chatterji. – Allahabad, 1958. – 166 p.
12. *Choudhary S.* Growth of Nationalism in India (1919–1929) /

- S. Choudhary. – Vol. 2. – New Delhi, 1973. – 639 p.
13. *Datta K. K.* History of the Freedom Movement in Bihar / K. K. Datta. – Vol. 2. – Patna, 1957. – 529 p.
14. *Desai M.* Maulana Abul Kalam Azad. The President of the Indian National Congress. A Biographical Memoir / M. Desai. – London, 1941. – 191 p.
15. *Ghose S.* Indian National Congress. Its History and Heritage / S. Ghose. – New Delhi, 1975. – 390 p.
16. *Gopal R.* How India Struggled for Freedom / R. Gopal. – Bombay, 1967. – 469 p.
17. *Gordon L. A.* Bengal: The Nationalist Movement 1876–1940 / L. A. Gordon. – New York, 1974. – 407 p.
18. *India.* Governor-General. India and the War. – London, 1939. – 21 p.
19. *India's Struggle for Freedom.* Select Documents and Sources. – Vol. 1. – Delhi, 1962. – 897 p.
20. *Kaushik P. D.* The Congress Ideology and Programme 1920–1947 / P. D. Kaushik. – Bombay, 1964. – 405 p.
21. *Lakhanpal P. L.* History of the Congress Socialist Party / P. L. Lakhanpal. – Lahore, 1946. – 158 p.
22. *Mahajan V. D.* The Nationalist Movement in India / V. D. Mahajan. – New Delhi, 1976. – 428 p.
23. *Majumdar R. C.* History of the Freedom Movement in India / R. C. Majumdar. – Vol. 3. – Calcutta, 1963. – 902 p.
24. *Majumdar S. K.* Jinnah and Gandhi / S. K. Majumdar. – Calcutta, 1966. – 310+VI p.
25. *Mehrotra S. R.* Towards India's Freedom and Partition / S. R. Mehrotra. – New Delhi, 1979. – 322 p.
26. *Moore K. J.* The Crisis of Indian Unity 1917–1940 / K. J. Moore. – Delhi, 1974. – 334 p.
27. *Narayan S.* Memoirs. Window on Gandhi and Nehru / S. Narayan. – Bombay, 1971. – 339 p.
28. *Nehru J.* Nehru on Gandhi / J. Nehru. – New York, 1948. – 150 p.
29. *Netaji.* His Life and Work. – Agra, 1948. – 367 p.
30. *Pirzada S. S.* The Pakistan Resolution and the Historic Lahore Session / S. S. Pirzada. – Karachi, 1968. – 67 p.
31. *Prasad B.* The Origins of Indian Foreign Policy (The Indian National Congress and World Affairs, 1885–1947) / B. Prasad. – Calcutta, 1960. – 366 p.
32. *Raghuvanshi V. P. S.* Indian Nationalist Movement and Thought / V. P. S. Raghuvanshi. – Agra, 1959. – 335+8+14 p.
33. *Rai G.* Congress Struggle / G. Rai. – Lahore, 1946. – 328 p.
34. *Rajkumar N. V.* Indian Political Parties / N. V. Rajkumar. – New Delhi, 1948. – 139 p.

35. *Ramana Rao M. V. A Short History of the Indian National Congress / M. V. Ramana Rao. – Delhi, 1959. – 356 p.*
36. *Sareen T. R. Select Documents on Indian National Army / T. R. Sareen. – Delhi, 1988. – 390 p.*
37. *Sen M. Revolution in India: Path and Problems / M. Sen. – New Delhi, 1977. – 164 p.*
38. *Sinha L. P. The Left Wing in India (1919–1947) / L. P. Sinha. – Muzaffarpur, 1965. – 623 p.*
39. *Sitaramayya P. The History of the Indian National Congress / P. Sitaramayya. – Vol. 2. – Bombay, 1947. – 828 p.*
40. *Speeches and Documents on the Indian Constitution 1921–1947: In 2 Vs. – Bombay, 1957. – 433+802 p.*
41. *The Bombay Chronicle.*
42. *What Lenin Means to Us. – Delhi, 1970. – 68 p.*

Чувпило А. А. Индийское национально-освободительное движение на первом этапе Второй мировой войны (1939–1940 гг.).

В статье анализируется положение в освободительном движении народов Индийского субконтинента в первые годы Второй мировой войны, рассматривается политический курс Индийского национального конгресса (ИНК), который возглавлял борьбу индийцев против английского колониального господства, показывается участие в народных выступлениях других индийских партий и организаций, их отношение к политике Конгресса, к войне и к участию Индии в ней, освещается идейно-политическая борьба между отдельными партиями и организациями и внутри каждой из них.

Ключевые слова: *Индия, национально-освободительное движение, Вторая мировая война, Индийский национальный конгресс, Мусульманская лига.*

Chuvpylo O. O. The Indian National Liberation Movement in the First Phase of the Second World War (1939–1940).

The article analyses the situation in the liberation movement of the peoples of the Indian subcontinent in the early years of the Second World War, considers the political course of the Indian National Congress (INC), who led the struggle of the Indians against the British colonial rule, shows the part of other Indian parties and organizations in popular actions and their attitude towards the policy of the Congress, to the war and to the participation of India in it, illuminates the ideological and political struggle between the parties and organizations, and within each of them.

Keywords: *India, national liberation movement, Second World War, The Indian National Congress, The Muslim League.*

**ІСТОРІОГРАФІЯ ТА
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО**